

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی رساله آقای حسین ربیعی تحت عنوان «نقش قدرت متطقه ای در حل و فصل منازعات سرزمینی، مورد مطالعه: مرزهای خلیج فارس در دهه ۸۱-۱۹۷۱ میلادی» را از نظر شکل و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای دریافت درجه دکتری تخصصی (Ph.D) پیشنهاد می کنند.

ردیف	اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱	استاد رهنما	دکتر پیروز مجتهدزاده	دانشیار	
۲	استاد مشاور	دکتر محمدرضا حافظ نیا	استاد	
۳	استاد مشاور	دکتر زهرا احمدی پور	استادیار	
۴	نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر مهدی پور طاهری	استادیار	
۵	استاد ناظر (داخلی)	عبدرضا رکن الدین افتخاری	دانشیار	
۶	استاد ناظر (داخلی)	دکتر مهدی پور طاهری	استادیار	
۷	استاد ناظر (خارجی)	دکتر عزت الله عزتی	استاد	
۸	استاد ناظر (خارجی)	دکتر غلامحسن حیدری	استادیار	

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه

تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجوی مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب و یا نرم افزار و یا آثار ویژه حاصل از نتایج رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

آیین‌نامه چاپ رساله های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار رساله های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، عین بخشی از فعالیت های علمی - پژوهشی دانشگاه است، بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل منعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ رساله خود مراتب را قبلاً به طور کتبی به دفتر نشر آثار علمی دانشگاه اطلاع دهند.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

((کتاب حاضر، حاصل رساله دکتری نگزیده در رشته جغرافیای سیاسی است که در سال ۱۳۸۸ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی دکتر پیروز مجتهدزاده و مشاوره دکتر محمدرضا حافظ نیا و دکتر زهرا احمدی پور از آن دفاع شده است.))

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه هدیه کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس ناپه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند، به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده برای فروش تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب حسین ربیعی دانشجوی رشته جغرافیای سیاسی مقلع دکتری تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبون کرده و به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: حسین ربیعی

تاریخ و امضاء
۱۳۹۲/۲۹

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی
گروه جغرافیا

رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی
نقش قدرت منطقه ای در حل و فصل منازعات سرزمینی
مورد: ایران در منطقه خلیج فارس در دهه ۷۰ میلادی

حسین ربیعی

استاد راهنما:

دکتر پیروز مجتهدزاده

اساتید مشاور:

دکتر محمدرضا حافظ نیا

دکتر زهرا احمدی پور

آذرماه ۱۳۸۸

تقدیم به همسر عزیز و مهربانم

سپاسنامه

سپاس او را که دانستن را ارج نهاد و قلم را شایستگی سوگند عطا کرد و مرا در راه آموختن که تجلی نور اوست، یاریگر بود.

اولین سئوالات پیرامون موضوع این پژوهش در دوره تحصیلات تکمیلی در کلاس های درس استاد ارجمندم **دکتر مجتهدزاده** شکل گرفت. اشراف کامل ایشان بر مباحث مربوط به جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک بویژه در حوزه خلیج فارس همراه با شیوه تدریس برانگیزاننده، «چرا؟» های فراوانی در ذهنم ایجاد کرد و موجب انتخاب موضوع این پژوهش جهت تکمیل درجه دکتری شد. در تمام مراحل انجام این پژوهش، هرگاه سؤال یا مشکلی پیش آمد، استادانه و با گشاده رویی مسیر درست پژوهش را به من نشان دادند و در توسعه و تکمیل برخی مباحث، اطلاعات شخصی خود را در اختیارم قرار دادند. نسبت به ایشان بسیار احساس دین می کنم و سپاس بی پایانم را به ایشان تقدیم می کنم.

دکتر حافظ نیا که مشاور این پژوهش بودند در تمام مدت انجام پژوهش و در تمام دوران تحصیلات تکمیلی، سخاوتمدانه نتایج پژوهش های فراوان خود را در اختیارم گذاشتند و به دفعات نظرات مشورتی ارزنده خود را در مورد این پژوهش به من منتقل کردند. از ایشان نیز نهایت سپاسگزاری را دارم. همچنین سرکار خانم دکتر احمدی پور علاوه بر همه آنچه در دوران تحصیلات به من آموختند، در دفعاتی که به تکرار، جهت کسب نظرات مشورتی به ایشان مراجعه نمودم با دقت و وسواس مطالب پژوهش را مطالعه و نکات ارزنده ای را یادآوری کردند که در پیشبرد اهداف پژوهش سودمند بود؛ سپاسگزار همه زحماتشان هستم.

زمانی که برای داوری، پژوهش را به داوران ارجمند ارائه کردم با قبول زحمت ارزیابی آن، نکات ارزشمندی از سوی همه ایشان مطرح شد که به غنای پژوهش افزود. استاد ارجمند دکتر عزتی مطالب روشنگرانه و اثرگذاری در مورد استراتژی ابرقدرت ها در دوران جنگ سرد را گوشزد کردند، دکتر افتخاری مطالب بسیار مفیدی در مورد شیوه انجام پژوهش و ارزیابی فرضیات طرح نمودند، دکتر حیدری با دقت فراوان مطالب پژوهش را مطالعه و نکات ارزشمندی پیرامون مباحث نظری یادآوری کردند. دکتر پورطاهری رئیس محترم گروه جغرافیا، علاوه بر همه زحماتی که برای آماده سازی مراحل دفاع از رساله متقبل شدند، با بزرگواری ارزیابی جامعی از پژوهش ارائه نمودند. از زحمات و نظرات همه اعضای محترم هیأت داوران سپاسگزاری می کنم.

برای جمع آوری اسناد و مدارک مورد استفاده در پژوهش به مؤسسات مختلفی مراجعه کردم. تلاش مسئولین محترم روزنامه اطلاعات بویژه جناب آقای طیرانی (مسئول بخش آرشیو این روزنامه) و سایر کارکنان که کمک فراوانی برای یادداشت برداری مطالب داشتند؛ شایان سپاسگزاری است. همچنین مسئول محترم بخش آرشیو روزنامه کیهان؛ مسئولین و همکاران محترم بخش اسناد کتابخانه ملی ایران؛ مسئولین آرشیو اسناد وزارت امور خارجه و ریاست جمهوری که صمیمانه برای جمع آوری اسناد و مدارک لازم همکاری نمودند و سرانجام مسئولین و کارکنان محترم کتابخانه مرکزی دانشگاه تربیت مدرس. زحمات همه این بزرگواران شایسته سپاسگزاری و تشکر فراوان است. قدردان زحمات همه آنان هستم.

تعداد زیادی از دوستان دانشگاهی در مراحل مختلف انجام پژوهش به من کمک کردند و منابع و مقالاتی را در اختیارم قرار دادند. دوستان عزیزم آقایان: کاظم ذوقی بارانی، اسدالله خورانی، عطاءالله عبدی، سیدعباس احمدی، محسن جان پرور، اسماعیل پارسایی، مسعود عبدی و دیگر دوستان که مجال نام بردن از همه آنها نیست. از همه ایشان صمیمانه سپاسگزارم.

در پایان و البته نه به عنوان کمترین، از همسر ارجمندم که بخش زیادی از ترجمه اسناد و متون خارجی را برایم انجام داد و علاوه بر تحمل سختی های بسیار، با دقت فراوان مطالب پژوهش را ویرایش کرد بی اندازه سپاسگزارم.

چکیده:

دهه ۸۱-۱۹۷۱ میلادی، به عنوان دوره اوج جنگ سرد و تقابل ابرقدرت های آن روز جهان شناخته می شود. در آن زمان مناطق مختلف جهان صحنه درگیری های فراوان سیاسی و ژئوپلیتیک بوده و از جمله مهمترین آن ها خلیج فارس بوده است. در دوره زمانی یاد شده منطقه خلیج فارس شاهد خروج بریتانیا بود و در حالی که هنوز حضور همه جانبه ایالات متحده آمریکا در آن عملی نشده بود، بر اساس دکترین نیکسون، مدیریت امور این منطقه، به قدرت های منطقه ای (ایران و عربستان سعودی) واگذار شده بود. در دهه یاد شده، در خلیج فارس دگرگونی های مختلفی رخ داده که از جمله آنها پیدایش و تکوین برخی از کشورها در نقشه خلیج فارس و توافق و ترسیم تعدادی از مرزهای آن است. آرامش سیاسی ایجاد شده، کمک فراوانی به حل و فصل درگیری های موجود کرد که این وضعیت در دوران پیش و پس از این دهه تکرار نشده است. پژوهش حاضر در جستجوی ارزیابی نقش قدرت منطقه ای در تأمین آرامش سیاسی و حل مسائل مرزی است و بر این فرضیه استوار است که مدیریت امور یک منطقه ژئوپلیتیک توسط قدرت منطقه ای، نقش مؤثری در حل و فصل اختلافات و منازعات داشته و در نبود قدرت فرامنطقه ای، ثبات و آرامش بیشتری برای حل و فصل مسائل جغرافیای سیاسی ایجاد شده است. بررسی ها نشان داد که در دهه مورد مطالعه، قدرت منطقه ای توانسته است ضمن ایفای نقش موثر در ایجاد ثبات و آرامش سیاسی، با در پیش گرفتن سیاست عملگرایی، اختلافات سرزمینی خود را با کشورهای منطقه حل و فصل کند.

کلمات کلیدی: ایران، خلیج فارس، مرز، قدرت منطقه ای.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: مقدمه و کلیات طرح پژوهش
۲	۱-۱- مسأله پژوهش
۸	۲-۱- سؤالات پژوهش
۹	۳-۱- فرضیه‌ها
۹	۴-۱- اهداف
۱۰	۵-۱- سابقه و ضرورت انجام پژوهش
۱۲	۶-۱- نتایج مطالعات دیگران
۱۴	۷-۱- کاربردهای پژوهش
۱۵	۸-۱- روش شناسی پژوهش
۱۵	۹-۱- مواد و منابع پژوهش
۱۵	۱۰-۱- جنبه جدید بودن و نوآوری
۱۵	۱۱-۱- ساختار محتوایی پژوهش
۱۶	۱۲-۱- تعریف عملیاتی اصطلاحات
۱۶	۱-۱۲-۱- منطقه
۱۶	۲-۱۲-۱- قدرت منطقه ای
۱۷	۳-۱۲-۱- ژئوپلیتیک منطقه ای
۱۷	۴-۱۲-۱- مذاکره
۱۷	۵-۱۲-۱- میانجیگری
۱۷	۶-۱۲-۱- مصالحه
۱۹	فصل دوم: مفاهیم پایه و ادبیات نظری
۲۰	۱-۲- مقدمه
۲۱	۲-۲- منطقه
۲۲	۱-۲-۲- تعریف منطقه در رشته های مختلف علمی
۲۲	۲-۲-۱-۱- از نگاه برنامه ریزان
۲۳	۲-۲-۱-۲- از نگاه اقتصاد دانان
۲۴	۲-۲-۱-۳- از نگاه جغرافی دانان
۲۵	۲-۲-۲- منطقه از دیدگاه روابط بین الملل
۲۷	۳-۲-۲- منطقه از دیدگاه سیاسی و ژئوپلیتیک

- ۲-۲-۳-۱- هلفورد مکیندر: نظریه قدرت خشکی؛ منطقه هارتلند، محور جغرافیایی تاریخ..... ۲۸
- ۲-۲-۳-۲- نیکولاس اسپایکمن؛ ریملند کانون قدرت و نفوذ..... ۲۹
- ۲-۲-۳-۳- الکساندر سورسکی؛ نظریه قدرت هوایی..... ۳۰
- ۲-۲-۳-۴- سوئل بی کوهن؛ نظریه سیستم ژئوپلیتیک جهان..... ۳۱
- ۲-۲-۳-۵- جفری کمپ، بیضی استراتژیک انرژی..... ۳۱
- ۲-۲-۴- جمع بندی بحث منطقه..... ۳۳
- ۲-۲-۵- فرایند شکل گیری منطقه..... ۳۸
- ۲-۲-۶- ساختار روابط درون منطقه ای..... ۳۹
- ۲-۲-۷- قدرت منطقه ای..... ۴۱
- ۲-۲-۷-۱- شاخص های قدرت منطقه ای..... ۴۶
- ۲-۲-۸- ژئوپلیتیک منطقه ای..... ۴۹
- ۲-۲-۸-۱- عوامل موثر در ژئوپلیتیک منطقه ای..... ۵۳
- ۲-۲-۸-۲- نقش ابرقدرت ها در ژئوپلیتیک منطقه ای..... ۵۵
- ۲-۲-۹- مناطق ژئوپلیتیک جهان..... ۵۷
- ۲-۳-۳- اختلافات ژئوپولیتیک و شیوه های حل و رفع آن..... ۶۰
- ۲-۳-۱- عوامل و مؤلفه های ایجاد کننده اختلافات ژئوپولیتیک..... ۶۱
- ۲-۳-۲- رفتار سیاسی در یک اختلاف..... ۶۴
- ۲-۳-۳- استراتژی های حل و فصل..... ۶۴
- ۲-۳-۴- رویکردهای ممکن در برخورد با یک اختلاف..... ۶۵
- ۲-۳-۷- نظریات و استراتژی های مربوط به حل اختلافات و منازعات بین المللی..... ۶۶
- ۲-۳-۷-۱- مدیریت منازعه..... ۶۷
- ۲-۳-۷-۲- حل و فصل منازعه..... ۶۸
- ۲-۳-۷-۳- تغییر شکل منازعه..... ۷۰
- ۲-۳-۷-۳-۱- عناصر مفهومی موجود در نظریه های تغییر شکل منازعه..... ۷۱
- ۲-۳-۸- چرخه منازعه..... ۷۳
- ۲-۴- ژئوپلیتیک و منازعات سرزمینی؛ «قدرت و قلمرو»..... ۷۴
- ۲-۵- جمع بندی و تحلیل..... ۸۱
- ۲-۶- الگوی پیشنهادی..... ۸۸
- فصل سوم: محیط شناسی پژوهش: (خلیج فارس، وضعیت قدرت های ملی، منطقه ای و فرامنطقه ای در دهه ۱۹۷۰)**..... ۹۱

- ۹۲-۱-۳- موقعیت جغرافیایی خلیج فارس.....
- ۹۴-۱-۱-۳- جغرافیای طبیعی.....
- ۹۶-۲-۱-۳- جغرافیای انسانی.....
- ۹۷-۱-۲-۱-۳- جمعیت.....
- ۹۸-۳-۱-۳- جغرافیای تاریخی.....
- ۹۸-۱-۳-۱-۳- نام خلیج فارس.....
- ۱۰۱-۲-۳-۱-۳- سکونت و تمدن.....
- ۱۰۲-۴-۱-۳- جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک.....
- ۱۰۲-۱-۴-۱-۳- مرزهای خلیج فارس.....
- ۱۰۳-۱-۱-۴-۱-۳- تعیین حدود دریایی در منطقه خلیج فارس پیش از ۱۹۷۰.....
- ۱۰۴-۲-۱-۴-۱-۳- مرزهای توافق شده در دهه ۱۹۷۰.....
- ۱۰۵-۳-۱-۴-۱-۳- مرزهای دریایی توافق نشده در خلیج فارس.....
- ۱۰۶-۲-۴-۱-۳- پیشینه قدرت سیاسی در منطقه خلیج فارس.....
- ۱۰۷-۱-۲-۴-۱-۳- پرتغال.....
- ۱۰۸-۲-۲-۴-۱-۳- هلند.....
- ۱۰۹-۳-۲-۴-۱-۳- فرانسه.....
- ۱۱۰-۴-۲-۴-۱-۳- بریتانیا.....
- ۱۱۴-۵-۲-۴-۱-۳- شوروی.....
- ۱۱۶-۱-۵-۲-۴-۱-۳- روابط قدرت های منطقه خلیج فارس با شوروی.....
- ۱۱۹-۶-۲-۴-۱-۳- ایالات متحده آمریکا.....
- ۱۲۲-۳-۴-۱-۳- جمع بندی و تحلیل جایگاه و روابط قدرت های فرامنطقه ای.....
- ۱۲۵-۴-۴-۱-۳- تأثیر حضور قدرت های خارجی بر مسائل سرزمینی خلیج فارس.....
- ۱۲۷-۵-۴-۱-۳- قدرت های منطقه.....
- ۱۲۷-۱-۵-۴-۱-۳- ایران.....
- ۱۳۴-۲-۵-۴-۱-۳- عراق.....
- ۱۳۷-۳-۵-۴-۱-۳- عربستان سعودی.....
- ۱۴۱-۴-۵-۴-۱-۳- کویت.....
- ۱۴۳-۵-۵-۴-۱-۳- قطر.....
- ۱۴۴-۶-۵-۴-۱-۳- بحرین.....
- ۱۴۵-۷-۵-۴-۱-۳- امارات متحده عربی.....

۱۴۷	.....۳-۱-۴-۵-۸- عمان
۱۴۹	.....۳-۱-۴-۶- تحلیل وضعیت قدرت های ملی و منطقه ای
۱۵۳	.....۳-۱-۴-۷- جایگاه قدرت های منطقه ای در دهه مورد مطالعه
۱۶۱	فصل چهارم اطلاعات و یافته ها(نقش آفرینی ایران در منطقه خلیج فارس در دهه ۱۹۷۰)..
۱۶۲	.....۴-۱- مواضع و بیانیه های ایران در مورد مرزهای دریایی
۱۶۳	.....۴-۲- یافته ها؛ بازی ژئوپلیتیک ایران در منطقه خلیج فارس در دهه ۱۹۷۰
۱۶۴	.....۴-۲-۱- روابط منطقه ای ایران
۱۶۴	.....۴-۲-۱-۱- روابط ایران با قدرت های تراز اول منطقه
۱۶۴	.....۴-۲-۱-۱-۱- روابط ایران و عربستان
۱۷۲	.....۴-۲-۱-۱-۲- روابط ایران و عراق
۱۷۶	.....۴-۲-۱-۱-۲-۱- روابط ایران و عراق در دهه مورد مطالعه
۱۸۱	.....۴-۲-۱-۳- روابط ایران با کشورهای کوچک عربی حاشیه خلیج فارس
۱۸۲	.....۴-۲-۱-۳-۱- روابط ایران - بحرین
۱۸۸	.....۴-۲-۱-۳-۲- روابط ایران - امارات متحده عربی
۱۹۴	.....۴-۲-۲- نقش ایران در رفع تهدیدات منطقه ای (جنبش ظفار)
۱۹۴	.....۴-۲-۲-۱- ریشه ها و دلایل شکل گیری
۱۹۶	.....۴-۲-۲-۲- فراز و فرود سیاسی - نظامی جنبش ظفار
۱۹۸	.....۴-۲-۲-۳- نقش ایران در پیروزی عمان بر شورش ظفار
۲۰۰	.....۴-۲-۲-۴- واکنش اعراب نسبت به حضور ایران در عمان
۲۰۳	.....۴-۲-۳- سیاست های تسلیحاتی ایران
۲۰۷	.....۴-۲-۴- نقش ایران در جریانان نفتی دهه ۱۹۷۰
۲۰۸	.....۴-۲-۴-۱- موضع ایران در قبال تحریم نفتی اسرائیل
۲۰۹	.....۴-۲-۴-۲- موضع ایران در قبال قیمت گذاری نفت
۲۱۷	فصل پنجم تجزیه و تحلیل داده ها، ارزیابی فرضیه ها و نتیجه گیری
۲۱۸	.....۵-۱- تجزیه و تحلیل یافته ها
۲۱۸	.....۵-۱-۱- ایران قدرت منطقه ای؟
۲۲۰	.....۵-۲- تحلیل اختلافات سرزمینی منطقه خلیج فارس
۲۲۰	.....۵-۲-۱- ویژگی های عمومی
۲۲۲	.....۵-۲-۲- عملکرد قدرت منطقه ای
۲۲۵	.....۵-۲-۳- عملکرد قدرت فرامنطقه ای

۲۲۸	.....	۳-۵	ارزبایی فرضیه ها
۲۳۴	.....	۴-۵	پیشنهادها
۲۳۷	.....		منابع و مواخذ
۲۵۳	.....		چکیده انگلیسی
۲۵۴	.....		پیوست

فهرست شکل ها

صفحه	عنوان
۱۸.....	شکل (۱-۱) ساختار محتوایی پژوهش.....
۳۷.....	شکل (۱-۲) طرح مفهومی و نظری مطالعات منطقه ای در سیاست بین الملل.....
۳۸.....	شکل (۲-۲) مفهوم فرایند ایجاد منطقه.....
۱۵۴.....	شکل (۱-۳) روابط قدرت های فرامنطقه ای با قدرت های منطقه ای.....
۴۰.....	شکل (۳-۲) روابط سطوح قدرت.....
۷۲.....	شکل (۴-۲) مدل منازعه، خشونت، صلح گالتانگ.....
۷۳.....	شکل (۵-۲) پویایی و حل و فصل منازعه.....
۸۵.....	شکل (۶-۲) مثلث اختلافات سرزمینی : محرک ها و عوامل مؤثر در اختلافات در سطح منطقه.....
۹۰.....	شکل (۷-۲) الگوی پیشنهادی برای بررسی نقش قدرت منطقه ای در حل و فصل اختلافات سرزمینی.....
۱۵۴.....	شکل (۱-۳) روابط قدرت های فرامنطقه ای با قدرت های منطقه ای.....
۲۲۷.....	شکل (۱-۵) الگوی رفتار قدرت منطقه ای و فرامنطقه ای در حل و فصل اختلافات سرزمینی منطقه خلیج فارس در دهه ۱۹۷۰.....

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۵۵	جدول (۱-۲) تأثیر وابستگی بر ثبات و بی ثباتی
۵۷	جدول (۲-۲) الگوهای متغیر قدرت ژئوپلیتیک در جهان ۲۰۰۲-۱۸۱۵
۱۳۶	جدول (۱-۳) درآمدها و هزینه های عراق در دهه ۱۹۷۰
۱۴۱	جدول (۲-۳) درآمدها و هزینه های عربستان در دهه ۱۹۷۰
۱۴۳	جدول (۳-۳) درآمدها و هزینه های کویت در دهه ۱۹۷۰
۱۵۲	جدول (۴-۳) برخی از مهمترین منازعات موجود در منطقه خلیج فارس
۱۵۵	جدول (۵-۳) تولید نفت خام کشورهای حوزه خلیج فارس ۱۹۸۰-۱۹۷۰
۱۵۶	جدول (۶-۳) درآمدهای نفتی کشورهای خلیج فارس ۸۰-۱۹۷۰
۱۵۷	جدول (۷-۳) تولید ناخالص داخلی کشورهای خلیج فارس ۸۰-۱۳۷۳
۱۵۸	جدول (۸-۳) مقایسه وضعیت نظامی کشورهای منطقه
۲۱۸	جدول (۱-۵) متغیرهای مشخص کننده قدرت منطقه ای
۲۲۳	جدول (۵-۲) مشخصات عمومی منازعات سرزمینی منطقه خلیج فارس
۲۲۹	جدول (۳-۵) نقش و اقدامات قدرت منطقه ای و فرامنطقه ای در خلیج فارس
۲۳۱	جدول (۴-۵) رفتار قدرت منطقه ای و فرامنطقه ای در خصوص واگرایی و همگرایی منطقه خلیج فارس
۲۳۳	جدول (۵-۵) شاخص های چندجانبه نگری و رفتار قدرت منطقه ای

فصل اول

مقدمه و کلیات طرح پژوهش

۱-۱- مسأله پژوهش

مبارزه برای به دست آوردن قلمرو از آغاز زندگی بشر همواره وجود داشته است. تلاش برای دستیابی به غذا، آب و سایر احتیاجات زندگی روزمره، بخشی از جریان همیشگی زندگی بوده و هست. با تشکیل نخستین اجتماعات بشری، رفته رفته انگیزه انسان برای تعیین حدود و قلمرو افزایش یافت و با شکل گیری کشورهای مستقل، جنبه های ملموس تری نیز به خود گرفت. در زمان ما مرز به عنوان خط تماس میان کشورهای همسایه، در شکل دهی به مناسبات سیاسی و اقتصادی نقش برجسته ای دارد. مرزها به طور مکرر سبب تنش هایی بین دولت ها بوده و نیرومندان کنش بین مردمانی که در مناطق همجوار به سر می برند را تحت تأثیر قرار می دهند. شمارش دقیق کشمکش های سرزمینی و مرزی بین کشورها غیر ممکن است (Glassner, 1993: 84). از زمان امضای پیمان وستفالی^۱ در اوایل قرن هفدهم میلادی به تدریج مسأله تعیین دقیق حدود مرز میان کشورها اهمیت یافت (مویر، ۱۳۷۹: ۹۰). در حال حاضر خطوط و مناطق مرزی موضوعات مهمی هستند که به آسانی می توانند موجب برانگیختن احساسات ملی و وطنی شوند و به عقیده برخی اندیشمندان خطرات ذاتی به همراه دارند (پرسکات، ۱۳۵۸: ۶۰ و Dean, 2005: 810) و به لحاظ پیامدهایی که برای امنیت داخلی و خارجی کشورها دارند، از عوامل مهم تعیین کننده روابط مسالمت آمیز یا برعکس مخاصمت جویانه بین آنها به شمار می آیند (روشندل و سیف زاده، ۱۳۵۸: ۵۶). همچنان که راست^۲ (۱۹۷۱) نشان داده است، بین سال های ۱۹۴۵ و ۱۹۶۵ حدود ۶۳٪ از کل جنگ های بین کشورها، پیرامون مرزهای مشترک بوده است. همین مسأله منجر به این استدلال شده است که بی تردید میان مجاورت جغرافیایی و مرزهای مشترک با درگیری ها ارتباط

---

1 - Westphalia

2 - Russet

وجود دارد. حتی اگر خود مرزها دلیل اصلی نباشند، مجاورت جغرافیایی، ملت ها را تحت نفوذ همدیگر قرار می دهد، و شرایطی را برای آنها فراهم می کند که می توانند با فرصتی که برای احساس قدرت خود در هر سرزمین ایجاد می کنند، با هم بجنگند. مرز نقطه برخورد و تماس است و تماس گاهی ممکن است به درگیری منجر شود و درگیری به خشونت های بین المللی بیانجامد. اما همچنان که استفان جونز در حدود ۵۰ سال قبل نوشت که منبع اصلی برخوردهای مرزی گوناگون در موقعیت عمومی آنها قرار دارد تا در محل خود خط مرزی (Dicshit, 1994) به نقل از جونز، ۱۹۴۵: ۱۳) به همین دلیل است که هیچ تغییری محلی در مرز نمی تواند صلح را تضمین کند. با این حال مرزها یکی از موضوعات مورد مطالعه جغرافی دانان سیاسی از گذشته تا کنون بوده و جنبه های مختلفی از مرزها در سال های اخیر مورد بررسی قرار گرفته است (Wollebæk and Petter, 2000; Megoran, 2003; Dean, 2005; Ingram,) 2001; Dillon, 2002; D'Arcus, 2003; Gleditsch, et al. 2006; Purcella, and Amoore, 2006; (Mojtahed zadeh, 2002) (Nevins, 2005; Batten, 1999;

تعیین دقیق حدود مرزها و ترسیم آنها بر روی نقشه، در حال حاضر نقش مهمی در ثبات و امنیت جهانی و منطقه ای دارد و تلاش برای تعیین دقیق مرز بین کشورها، یکی از ضرورت های امنیتی دوران ما به شمار می رود. در میان انواع مرزها، مرزهای دریایی وضعیت ویژه ای دارند. از بسیاری جهات مرزهای پیش کرانه ای می توانند حداقل به اندازه مرزهای خشکی منشأ کشمکش میان دولت ها باشند؛ چرا که این مرزها غیر قابل رؤیت هستند و هیچ مانع فیزیکی برای حرکت ایجاد نمی کنند. حق کشتی های دولت های دیگر در عبور از آب های سرزمینی بر اساس عبور بی ضرر را به راحتی می توان ضایع کرد و اتهاماتی از قبیل نفوذ غیردوستانه به حریم آبی به منظور صید غیر قانونی و یا جمع آوری اطلاعات وارد ساخت. بدون شک چنین حوادثی به تدریج که کشورها نسبت به قلمروهای دریایی خود آگاهی و حساسیت پیدا می کنند و مرزهای دریایی بر روی نقشه ها و نمودارها ظاهر می شوند، چندین برابر خواهد شد (درایسدل و اچ بلیک، ۱۳۷۴: ۱۸۹). از این رو کشورهای مختلف از روش ها و ابزارهای مختلفی همچون سنت، مذاکره، مجادله، ادعا و ضد ادعا، حقوق، دیپلماسی، و غیره استفاده می کنند تا به اصطلاح حقوق دانان آنچه باید باشد (Lex ferenda) را به آنچه هست (Lex latan) تبدیل کنند (کاظمی، ۱۳۶۷: ۲۱).

مناطق گوناگون جهان کشمکش های مرزی فراوانی را تجربه کرده اند و کشمکش های دیگری نیز می تواند در کمین آرامش آنان باشد:

با در نظر گرفتن این حقیقت که نظام دگرگون شونده جهانی، گروه بندی منطقه ای را برای رسیدن به یک نظام جهانی چند قطبی ضرورت می بخشد و منافع ملی ملت ها در مناطق گوناگون، در مقام ضرورت های منطقه ای، هم گرایی های منطقه ای را برای ماندگاری خط مشی های منطقه ای در جهان سیاسی نوین ضروری می سازد، حل و فصل کشمکش های سرزمینی لازمه ای به شمار می آید برای رسیدن به آن گونه از منطقه گرایی که برازنده ژئوپولیتیک جهانی مدرن است (مجتهدزاده، ۱۳۸۲: ۸).

اکراه قدرت های بزرگ در تقبل هزینه های زیاد و واکنش افکار عمومی این کشورها، امکان کمی برای کنترل درگیری ها از طریق یک سازمان جهانی یا همکاری های غیر رسمی بین قدرت های بزرگ باقی می گذارد. از آنجا که کشورها نمی توانند تهدیدات ناشی از توسعه طلبی های سرزمینی دیگران یا هر مسأله دیگری را نادیده بگیرند. در این شرایط احتمال می رود که هر گونه تلاش برای محدود کردن چنین اقداماتی، در سطح مناطق صورت گیرد. در آینده نزدیک مناقشات خشونت آمیز بویژه در منطقه خلیج فارس، بیشتر از نگرانی های منطقه ای نشأت خواهد گرفت و بازیگران سیاسی از منظرهای منطقه ای، و نه جهانی، به آنها خواهند نگرست. تلاش و اقدام برای مقابله با مناقشات خشونت آمیز و دستیابی به پایداری و امنیت، اساساً از طریق ترتیبات و فعالیت هایی انجام خواهد شد که در سطح منطقه تعبیه و اجرا می شود (لیک و مورگان، ۱۳۸۱: ۱۸). در دوران ما ضروری است که چرخش امور جهانی در قالب مفاهیمی مانند اقدام مشترک، همکاری و توافق انجام شود چرا که دستیابی به امنیت و ثبات، آنی و لحظه ای نیست. آمار بالای درگیری ها و کشمکش های سرزمینی در دوران جدید، بیانگر ارتباط فراوان این مسائل با امنیت کشورها است. کشورها باید بر قلمروها حکمرانی کنند تا شکل طبیعی خود را ایمن نگه دارند. به همین گونه، مشروعیت حکومت ها بیشتر به واسطه حکومت بر سرزمین هاست و نه افراد (Jones, et al, 2004: 28). از سوی دیگر امنیت با میزان قدرت ملی هر کشور و نقشی که به عنوان یک بازیگر سیاسی در هرم قدرت جهانی و منطقه ای دارد ارتباط پیدا می کند. کشورهای مختلف در سطوح متفاوت قدرت ملی، سعی در حل و فصل مسائل مرزی خود دارند، به نحوی که بتوانند در سایه آن امنیت